

УДК 323.2

**ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ****PROBLEMS AND WAYS OF DEVELOPMENT
OF CIVIL SOCIETY OF THE UKRAINIAN STATE****Шаповалова І. В.,**

кандидат філософських наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Національний кораблебудівний університет
ім. адмірала Макарова (Миколаїв, Україна),
e-mail: ira.shapovalova@gmail.com

Кравчук О. Ю.,

викладач кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін, Національний кораблебудівний
університет ім. адмірала Макарова (Миколаїв,
Україна), e-mail: kravchuk@email.ua, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7802-1934>

Shapovalova I. V.,

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate
Professor of the Department of Social and
Humanitarian Sciences, Admiral Makarov National
Shipbuilding University (Mykolaiv, Ukraine),
e-mail: ira.shapovalova@gmail.com*

Kravchuk O. Yu.,

*Lecturer of the Department of Social and
Humanitarian Sciences, Admiral Makarov National
Shipbuilding University (Mykolaiv, Ukraine),
e-mail: kravchuk@email.ua, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7802-1934>*

Проаналізовано шлях становлення громадянського суспільства, його взаємодія з державою та перешкоди, які зустрічаються в процесі формування громадських організацій. Розглянуто найяскравіші прояви громадської активності, які є основою громадянського суспільства сьогодні. Запропоновані шляхи розвитку громадянського суспільства на рівні держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, розвиток, громада, права людини.

The way of formation of civil society, its interaction with the state and obstacles that are encountered in the process of formation of public organizations are analyzed. The most vivid manifestations of social activity, which are the basis of today's civil society, are considered. The ways of development of civil society at the state level are offered.

Keywords: civil society, government, development, society, human rights.

Метою статті є розгляд особливостей становлення громадянського суспільства в умовах сьогодення в Україні, визначення основних перешкод під час його формування та розвитку, а також роль держави в процесі взаємодії з громадянським суспільством.

Завданнями даної статті є розкриття значимості розвиненого громадянського суспільства для демократичного розвитку держави, визначення балансу сил державної влади та суспільства країни.

Методи дослідження. Методологічна основа статті базується на діалектичному, формально-логічному та історичному методах. За допомогою діалектичного методу були вирішені поставлені авторами завдання щодо визначення поняття «громадянське суспільство» як самостійної складової системи забезпечення національної

безпеки. Формально-логічний метод дозволив описати, що зазначено в Конституції стосовно громадянського суспільства, а також допоміг зробити висновки та надати пропозиції щодо подальшого вдосконалення громадянського суспільства країни на принципах логіки. Застосування історичного методу дозволило відобразити історичну необхідність формування громадянського суспільства країни.

На сьогоднішній час невід'ємною частиною становлення розвиненої демократичної держави та формування її нації є зародження суспільних інститутів, які утворюють громадянське суспільство. З часів проголошення України незалежною, вона намагається побудувати економічно ефективний, соціально захищений та політично стабільний лад, який заснований на принципах свободи, творчості та гуманізму, але цей процес досить повільний. Тому сьогодні державні структури ще не в змозі реагувати на всі запити суспільства і, як наслідок, важливого значення набувають громадські рухи. Всі ми знаємо, що чим більше громада буде тиснути на владу, тим швидше ми отримаємо якийсь результат, тобто країну з вільними людьми, які мають право змінювати щось в своїй країні. Але влада повинна розуміти, що треба спілкуватися з громадськістю, бути перед нею відкритою і прозорою у реалізації публічної політики, доступ до інформації є одним з найважливіших моментів у встановленні в Україні демократичних принципів, а також головною умовою розвитку громадянського суспільства.

Проблеми, що стосуються становлення громадянського суспільства та його розвитку, стають все більш актуальними, адже в Україні з кожним роком з'являються нові сучасні форми та практики самоорганізації громадян. Тому тема становлення громадянського суспільства розглядається представниками різних наукових напрямків: філософами, соціологами, юристами, політологами та ін. Проте, незважаючи на це, існування новітніх підходів щодо розуміння громадянського суспільства, його ролі в процесі створення правової держави та оцінки стану розвитку є досить не вивченими.

Як своєрідне світове явище, громадянське суспільство розглядається й аналізується, як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Про громадянське суспільство писало багато українських вчених XIX–XXI ст., зокрема: С. Подолинський, М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Винниченко та ін. За останній час сучасними дослідниками було написано безліч важливих з цієї теми наукових робіт, а саме: О. Зайчука, А. Єрмолаєва, В. Кравчука, А. Колодій, В. Кременя, В. Кузьменка, Г. Нестеренко, А. Олійника, та ін. А також вчені, які більш детально обговорюють процеси становлення і взаємодії громадянського суспільства і демократичної країни: М. О. Баймуратов, В. Ю. Барков, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, Т. В. Розова, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фризький та ін.

Виклад основного матеріалу. В XXI ст. найважливішим феноменом сучасного суспільства

у світі є громадянське суспільство, яке являє собою сукупність соціальних утворень, які об'єднані спільними інтересами, що реалізовані за межами діяльності держави. Громадянське суспільство дозволяє контролювати дії держави, в умовах демократичної системи облаштування суспільного життя. Громадянське суспільство формується в ході історичного розвитку суспільства для того, щоб забезпечити баланс інтересів та потреб між різними соціальними класами, а також умов для їхньої реалізації. Основною характеристикою громадянського суспільства є плюралізм інтересів і пріоритетів, які виражають думку різних верств населення.

Важливо знати, що громадянське суспільство не існувало до появи держави або за її межами, водночас воно має до держави верховний суверенітет, який полягає в тому, що інтереси громадянського суспільства мають в країні пріоритет щодо державних інтересів, державно-правового режиму, форм держави та ін. Громадське суспільство може і повинно діяти незалежно від держави. Взаємодія громадянського суспільства та держави полягає у взаємопов'язаному впливі: держави на громадянське суспільство й громадянського суспільства на державу, де кожній із взаємодіючих сторін треба розуміти особливості функціонування партнера. Виявлення та дотримання основних особливостей взаємодії організацій громадянського суспільства та органів публічної влади суттєво підвищує ефективність діалогу.

На думку Ф. М. Рудича, громадянське суспільство є основою будь-якої держави. Його становлення тісно пов'язане з формуванням соціальної, демократичної та правової системи держави. Він розглядає громадянське суспільство як сукупність громадян з високим рівнем соціальної, духовної, економічної та політичної культури, яке разом з державою створює розвинені правові відносини. Головною метою громадянського суспільства є забезпечення законних прав людини. Людина, яка є його членом, здобуває гарантоване право вільного вибору тих чи інших форм економічного та політичного буття, світогляду, а також можливості вільно висловлювати свої думки та погляди [2].

Г. П. Щедрова стверджує, що процес становлення громадянського суспільства цивілізує громадян, їх відносини між членами суспільства й саме суспільство, а також державу, відносини між нею, індивідом та суспільством. Вона вважає, що в Україні формування громадянського суспільства проявляється в усіх сферах людського життя. Становлення громадянського суспільства спостерігається у формуванні політичних партій, громадських організацій, груп інтересів, органів місцевого самоврядування тощо. Але вони ще не можуть зробити значних змін в країні, тому, що їм не вистачає досвіду [5].

На даний момент, в Україні спостерігається активний розвиток громадянського суспільства. Початком цього була акція протесту громадян проти фальсифікації виборів Президента України в

2004 році в підтримку В. Ющенка, яка називалася «Помаранчева революція». Саме в цей час почало формуватися громадянське суспільство. Далі важливим етапом його формування стали протести громадян кінця 2013 – початку 2014 року, що дістали назву «Євромайдан». Вони були викликані призупиненням процесу підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Цей протест включав в себе мітинги, демонстрації, студентські страйки, тому його можна назвати революцією, адже це втілення здатності людини творити політичні зміни.

Після початку війни на сході України з Російською Федерацією, громадські організації набрали нового оберту, окрім численних громадянських організацій за останні роки було створено більш як 30 добровільних батальйонів та виник волонтерський рух на підтримку військових.

Метою добровільних батальйонів є захист та охорона життя, прав та свобод людей, їх законних інтересів, забезпечення громадської безпеки та порядку, а також полягає у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності організованих груп та злочинних організацій. На даний момент 32 добровільних батальйонів входять до структури Збройних Сил України та беруть участь в антитерористичній операції на сході нашої країни.

За останні роки також стрімко набрав поширення волонтерський рух. Закон України «Про волонтерську діяльність» [4] зазначає, що волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [ст. 7].

Зараз волонтерський рух в Україні являється однією з найефективніших форм боротьби громадян із негативними явищами в країні. Він є джерелом порозуміння та взаємодопомоги громадян, а також джерелом набуття громадянської освіти, яка дає людині можливість реалізувати себе у служінні суспільству [3].

На жаль, у нинішній Конституції і згадки немає про поняття «громадянське суспільство», на формування якого зрештою має бути спрямований весь державно-правовий механізм. Наявна лише сукупність притаманних йому характеристик, яка визначає засадничі конституційно-правові принципи формування інституту громадянського суспільства в Україні. Цей, м'яко кажучи, недолік нинішньої Конституції, безумовно, негативно відбиватиметься на процесі формування громадянського суспільства, серцевини правової держави. Проголошуючи своє прагнення досягти ідеалів правової держави, не пов'язавши це на конституційному рівні з формуванням громадянського суспільства, не є просто нелогічним, а й стратегічно неприпустимим. Адже неможливо донести до людей сутність переваг правової держави, не пов'язуючи це із громадянським суспільством, яке є гарантом

захисту його членів від втручання державних інститутів в їх приватне і особисте життя, особливо у тих випадках, коли ці інститути при певних обставинах перетворюються на самодостатні і діють для самих себе, а нерідко й проти суспільства. Однією з перших змін до Конституції України має бути її доповнення новим розділом про громадянське суспільство. Однак, недолік не означає, що Основний закон не врегулює відносини між громадянським суспільством і державою або відмову від ідеї громадянського суспільства. Конституція України містить конкретні норми щодо самостійного та незалежного від держави існування інститутів громадянського суспільства. Це стосується, насамперед, положень про те, що релігійні об'єднання відокремлені від держави [ст. 35], гарантується місцеве самоврядування [ст. 7], держава гарантує свободу діяльності громадських об'єднань [ст. 15]. Здійснено важливі кроки з реалізації політики сприяння розвитку громадянського суспільства. У 2012 році утворено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства, затверджену Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та план першочергових заходів щодо її реалізації. Ухвалено новий базовий Закон України «Про громадські об'єднання», а також ряд не менш важливих законів цьому напрямку: «Про соціальний діалог в Україні», «Про доступ до публічної інформації», Стратегія реформування системи надання соціальних послуг. Вказані позитивні зрушення правового забезпечення громадянського суспільства зумовили певне розширення прав людини і громадянина, громадських об'єднань.

У кінцевому рахунку все ж таки є всі підстави сказати, що молода українська держава обрала в цілому правильний шлях, шлях цивілізованого суспільства, яке ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Передусім, і це найголовніше, Україна стала незалежною державою з перспективними конституційними намірами стати демократичною і правовою.

Демократизація створює можливості для прогресивного розвитку України. Національна ідея спроможна стати потужним мотивом і стимулом дій особистостей, соціальних груп і цілих народів. Але слід мати на увазі, що за революційним періодом завжди настають часи кропіткої, наполегливої праці для налагодження нової системи господарювання, формування нової політичної системи суспільства, коли регулятивний вплив національної ідеї значно знижується, а на передній план виходять організаційні завдання, вирішувати які, щоправда без національно орієнтованої держави, неможливо.

Досі в Україні тривають дискусії про вплив держави та про баланс сил державної влади й суспільства. Значна частина населення вбачає в державі чужу, корумповану силу, не довіряє державній владі, хоча і дотримується утопічного погляду, ніби винятково державними засобами можна створити нове громадянське суспільство. Між іншим, це типова утопія, поєднана з надією

на мудрого вождя, авторитетного правителя, який, прийшовши до влади, владнає все справедливо й демократично. Державна влада дійсно може сприяти встановленню громадянського суспільства, але без ініціативи народу «знизу» її можливості обмежені.

Сьогодні, на жаль, більшість людей продовжують оперувати марними поняттями та керуватись застарілими життєвими принципами. Нові цінності політичної культури поширюються досить повільно та мають обмежений характер. Як наслідок, громадяни політично пасивні, тобто єдиною формою їх політичної активності є електоральні дії, які у більшості своїй зводяться до підтримки найбільш прийнятної та харизматичного кандидата, а не певної ідеології, політичного напрямку, громадської платформи.

Відомо, що більша частина громадських організацій є фінансово залежними від інвесторів або бюджетної підтримки, а штучна політизація таких організацій перетворює їх на структури захисту певних інтересів. Багато років громадяни не довіряють політичним інститутам, тому перетворили теперішні громадські організації у філіали, які підпорядковані різним політичним угрупованням. Зазвичай громадські організації утворюються під час виборчої політичної кампанії, з метою підтримки якоїсь політичної сили.

Отже, труднощі під час розвитку громадянського суспільства мають досить фундаментальний характер. За даними соціопитування КМІСу, 70,8% населення не вважають себе активними громадянами України, більш того, вони не бачать в цьому потреби. Напевно, вони не розуміють, що залежить майбутнє країни та рівень нашого життя. Вихід з суспільно-політичної кризи можливий тільки за умов, коли пройдуть економічні, політичні, соціальні, культурні та інтелектуальні трансформації в усіх сферах життя українського народу. Важливо об'єднати зусилля держави та громадськості, щоб сформувати ефективну систему взаємовідносин в країні. Найважливішою умовою становлення громадянського суспільства в Україні є створення оновленої національної держави, яка спирається на засади демократичної системи та етнокультурні підстави громадськості [1].

Роздержавлення суспільства на базі Конституції України передбачається по таких напрямках:

– в галузі політичній – закріплення багатопартійності, створення державою на основі закону рівних умов для діяльності політичних партій, інших громадських об'єднань; заборона будь-якій політичній партії чи організації привласнювати собі право здійснювати державну владу; проведення виборів на багатопартійній основі;

– в галузі економічній – приватизація державних і комунальних підприємств на основі приватної власності (індивідуальної і колективної); невтручання держави і її структур в безпосередню господарську діяльність підприємств незалежно від форм власності; свобода підприємництва і договорів;

– в галузі ідеологічній – будь-яка ідеологія не може зводитися до рангу державної і закріплюватись у законному порядку, не кажучи про конституційний рівень, як це було в попередніх радянських конституціях; відокремлення церкви від держави, невтручання держави у справи релігії; роздержавлення і деідеологізація освіти, науки і культури, всієї духовної сфери суспільства на основі конституційного гарантованого права на свободу думки, совісті і релігії;

в нарешті, децентралізація державної влади, зміцнення справжніх органів місцевого самоврядування, зняття зайвої державної опіки над територіями в ньому, живить повагу і любов до Вітчизни, зміцнює бажання всіляко оберігати і захищати її.

Висновок. Таким чином, проаналізувавши процес формування громадянського суспільства, можна стверджувати, що він ще на початкових стадіях, але має великі перспективи в майбутньому. У формуванні громадських організацій виникають деякі перешкоди, які заважають більшості людей залучитися до них. При становленні громадянського суспільства в Україні, головним завданням держави є надання прав і свободи її народам. Проаналізувавши ситуацію в Україні, можна стверджувати, що права і свободи людей, незважаючи на їх ґрунтовне закріплення в Конституції України, поки ще не стали дійсно вищою соціальною цінністю для держави (Ст.3 Конституції України). Також розвитку громадянського суспільства та його взаємодії з державою заважають суспільно-політичні, комунікаційні та культурні деформації. Оскільки в політичній, соціальній та економічній галузі існує широкий тіньовий сегмент, який є не тільки у вигляді неофіційних даних, а у вигляді подвійних орієнтирів. Наприклад, незважаючи на те що, було задекларовано державну підтримку розвитку громадянського суспільства, політично-економічні еліти не мають бажання сприяти його формуванню.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, на сьогодні основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є:

– підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами;

– активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру (благодійні фонди, споживчі товариства, клуби за інтересами, товариства, асоціації тощо), розвиток різних форм громадського самоврядування і самодіяльності.

– постійне удосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави;

– максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права і закону;

– виховання нормального природного патріотизму – національного і державного – на основі поваги до національної історико-культурної спадщини;

– зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі щонайширших зв'язків із зарубіжним світом; піднесення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності, оскільки справа не тільки в наявності демократичних установ і процедур та інформованості населення, але й в умінні жити в умовах демократії, користуватися її благами, в готовності до постійного удосконалення політичної системи у відповідності зі зміною конкретно-історичних умов.

Список використаних джерел

1. 'Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення', 1997, Київ: *Логос*.
2. Кириченко, СО., 1999. 'Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави', Київ: *Логос*.
3. Кириченко, СО., 1999. 'Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст', Київ: *Логос*.
4. Камінський, А., 1990. 'На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація на Україні»', Мюнхен.
5. Михальченко, МІ., Журавський, ВС., Танчер, ВВ., 1997. 'Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору', Київ, с.114.
6. Журавський, ВС., 1995. 'Україна політична: переступити через прірву', Київ, с.124.
7. Кириченко, М., 1993. 'Багатопартійність', *Віче*, 9, с.102.
8. Банс, В., 1993. 'Елементи неопределенности в переходной период', *Поліс*, 1.
9. 'Перехідні суспільства. Зміни-радикальні чи поступові?', 1995. *Віче*, 2.
10. Кремень, В., 1994. 'Політична стратегія України: порівняльні перспективи', *Віче*, 11, с.21.

References

1. 'Gromadjans'ke suspil'stvo v Ukraini: problemy stanovlennja (Civil society in Ukraine: problems of becoming)', 1997, Kyi'v: *Logos*.
2. Kyrychenko, SO., 1999. 'Shljahy formuvannja gromadjans'kogo suspil'stva i pravovoi' derzhavy (Ways of formation of civil society and the rule of law)', Kyi'v: *Logos*.
3. Kyrychenko, SO., 1999. 'Gromadjans'ke suspil'stvo i pravova derzhava: ponjattja ta zmist (Civil society and the rule of law: concept and content)', Kyi'v: *Logos*.
4. Kamins'kyj, A., 1990. 'Na perehidnomu etapi. «Glasnist'», «perebudova» i «demokratyzacija na Ukraini» (At the transitional stage. «Publicity», «restructuring» and «democratization in Ukraine»)', Mjunhen.
5. Myhal'chenko, MI., Zhuravs'kyj, VS., Tancher, VV., 1997. 'Social'no-politychna transformacija Ukrainy: real'nist', mifologemy, problemy vyboru (Socio-political transformation of Ukraine: reality, mythological issues, problems of choice)', Kyi'v, s.114.
6. Zhuravs'kyj, VS., 1995. 'Ukrain'a politychna: perestupyty cherez prirvu (Ukraine is political: to cross the abyss)', Kyi'v, s.124.
7. Kyrychenko, M., 1993. 'Bagatopartijnist' (Multiparty)', *Viche*, 9, s.102.
8. Bans, V., 1993. 'Jelementy neopredelennosti v perehodnoj period (Elements of uncertainty in the transition period)', *Polis*, 1.
9. 'Perehidni suspil'stva. Zminy-radykal'ni chy postupovi? (Transitional societies. Is the change radical or gradual?)', 1995. *Viche*, 2.
10. Kremen', V., 1994. 'Politychna strategija Ukrainy: porivnjal'ni perspektyvy (Political Strategy of Ukraine: Comparative Perspectives)', *Viche*, 11, s.21.

* * *